

DOKUMENTA ČETNIČKOG POKRETA

U okviru Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (tom XIV, knjiga 4) izašla su Dokumenta četničkog pokreta Draže Mihailovića, u izdanju Vojnoistorijskog instituta.

Pojavom ove knjige potkraj prošle godine, zaokružena je hronološka celina objavljenih dokumenata o četničkom pokretu Draže Mihailovića u ratnom vremenu. Prva knjiga obuhvata dokumenta jedinica, komandi i ustanova četničkog pokreta od 30. juna 1941. do 31. decembra 1942. godine (priređivač Branko Vuković); drugu knjigu čine dokumenta koja su nastala od 1. januara do 8. septembra 1943. (priređivač Branko Latas); u trećoj knjizi su dokumenta pisana od septembra 1943. do jula 1944. (priređivač Branko Latas); a u četvrtoj knjizi dokumenta datiraju od avgusta 1944. do maja 1945. godine (priređivač Branko Vuković).

Publikovanjem građe o četničkom pokretu priređivači i redakcija (sastavljena od saradnika Vojnoistorijskog instituta) učinili su dostupnim izvornu građu okosnice kolaborirajuće kontrarevolucije širem krugu istraživača, i to naročito onima koji se bave proučavanjem ove teme s više aspekata. Knjige, međutim, mogu zadovoljiti i radoz-

nalost široke čitalačke publike, budući da se uz dokumente daju komentari (neophodna objašnjenja, izvorni podaci, uporedni izvori) delova njihovog sadržaja, te ličnih imena i geografskih naziva, imena formacija i ustanova, kao objašnjenja važnijih pojmova.

Četvrta knjiga dokumenata o četničkom pokretu je posebno interesantna jer otkriva njegovu agoniju i epilog u pobedonosnoj završnici oslobodilačkog rata.

Izbor dokumenata je izvršen s osnovnom intencijom da se što celovitije prikaže četništvo od avgusta 1944. do maja 1945. U prvom redu one karakteristike koje su ga činile pokretom: program, organizacija, način, sredstva i oblici delovanja, prostorni lokalitet, njegov odnos prema stanovništvu. Selekcija dokumenata, koja se prvi put objavljuje u ovakvom obimu, sprovedena je doslednom primenom metodološkog kriterijuma u izboru iz zaista velikog opusa raspoložive arhivske građe. Ograničenje je, pre svega, objektivno uslovljeno opsegom knjige.

Dokumenta, raznovrsna po formi, sadržaju i obimu (naređenja, zapovesti, direktive, izveštaji, pisma, memorandumi, zabeleške i dr.), prezentirana su hronološki. Osim četničkih (208), koja čine osnovni deo Zbornika, uvrštena su i dokumenta nemačkog Rajha, izbegličke vlade Kraljevine Jugoslavije i kvislinške tzv. Nezavisne države Hrvatske, grupisana u tri posebna priloga.

S jednog kritički strožeg stanovišta, čini se opravdanim da su, u istoj srazmeri, takođe u okviru priloga, uvrštena i aktuelna dokumenta savezničkih sila, ali i dokumenta NOP-a koja posebno nisu ni data.

Po svom sadržaju, objavljena dokumenta su inspirativna za analizu ne samo u vojnom i političkom, nego uporedo u sociološkom, ekonomskom pogledu, i u širem, međunarodnom kontekstu. Na primer, koreni četničke represije, ili četničko poimanje rata i revolucije u duhu instrukcije „sve što treba ubiti, ubijte, zapaliti — zapalite, opljačkati u korist četnika — opljačkajte... Ovo je rat, ovo je revolucija”, koja je primenjivana na terenu ne samo tokom poslednjih godina rata.

Ne samo vojni poraz, nego raspad četničke organizacije iznutra, bio je neminovan ishod njene saradnje s okupatorima. U dokumentima je prikazan krah četničke politike, taktike „čekanja” rasplesa na svetskim frontovima i oslobođenja Jugoslavije od strane savezničkih trupa. To nije bila strategija, kako se inače tumači u pojedinim istoriografskim radovima. Prema pojedinim dokumentima četničko „ratovanje” proglašavano je ratnim lukavstvom i formulom spasavanja ugrožene nacije. Antikomunizam je bio zaslepljujući ideološki motiv, ali i politički interes četničke kolaborantske akcije, demagoško-propagandnim manirom skriveni i opravdani idealima „ustaničke slobode” i „narodne države”. Konzervativna ideologizacija borbenih tradicija srpskog naroda postaje „providna” i za demagoški zaveden živalj „filozofijom neboraštva” u sredinama pod privremenom četničkom kontrolom.

Rasulo četničkih formacija, po moćnih snaga nemačkih trupa, u sudaru s jedinicama NOVJ, i to na tlu Srbije, o kojoj je postojala pred-

rasuda i među nekim savezničkim krugovima da je možda „bliža četnicima no partizanima”, prinudilo je već uveliko podvojena „četnička vođstva” na pokušaj da se političkom inicijativom spasi ono što je saradnjom s okupatorom izgubljeno. Pri tom, u dokumentima je opisano kako su korišćena sva sredstva, počev od perfidne manipulacije do najbrutalnijih vidova nasilja, kako bi se četnici, u suštini nacionalni izdajnici, prikazali oslobodiocima zemlje, vizionarima i tvorcima blagostanja u budućnosti.

Lansirana je četnička teza iz već oprobano mehanizma prisvajanja tekovina NOB-a o tome da je ona „obeležena imenima Mihailović i Tito”. Dublji smisao ove teze je u tome da se „Titove snage” svedu u vojne okvire. Umesto AVNOJ-a, četnici nude svoju „Jugoslovensku demokratsku narodnu zajednicu” (JDNZ), ali ne bez unutrašnjih mimoilaženja između „ravnogoraca” i „stranačara”, odnosno vojnih i političkih (članova bivših građanskih stranaka) predstavnika u četničkom Centralnom nacionalnom komitetu (najveći broj dokumenata o tome je u trećoj knjizi. (Reaktiviranje građanske desnice uslovljeno je novonastalom situacijom — oslobođenje zemlje (od strane NOP-a) — koja nije dopuštala više ni iluzionističke kalkulacije „iščekivanja ratnog ishoda” niti političku pasivu. Ono je, međutim, bilo tada već davno zakasneli eho, s obzirom na još ranije promenjeni odnos ne samo vojnih nego i političkih snaga na jugoslovenskom ratištu.

U traženju izlaza četnički štab nastoji da proširi ranije „veze”, kontakte, te praktično uspostavi „saradnju” sa svim akterima na vojno-političkoj sceni. Iz dokumenata se vidi paradoksalno istovremeno

pozivanje „na zajedničku akciju” vođstva snaga zaraćenih strana: u vreme produbljivanja saradnje sa nemačkim i kvistlinškim formacijama (pokušaja povezivanja s tzv. NDH u borbi protiv jedinica NOVJ, četničko vođstvo, u kome gotovo svaki od članova praktično „radi za svoje lične interese”, obraća se savezničkim vladama; posebnim kanalima nastoji da očuva „kontinuitet odnosa” s izbegličkom jugoslovenskom vladom, bez obzira na eliminisanje Draže Mihailovića iz njenog sastava, te s reakcionarnim domaćim, nacionalno heterogenim snagama (između ostalih i sa Pavelićem i Stepincem), kao i onima u susjednim, naročito zapadnosavezničkim zemljama; najzad, obraća se i rukovodstvu NOP-a, predočavajući, u protivnom, kao pretnju, opasnost od građanskog rata i savezničku invaziju intervenciju, a u stvari tražeći upravo u tome svoju šansu za opstanak.

Pri tom, ma kako kontradiktorno bilo, u četničkoj intenciji je ista obostrana korist „savezništva”, borba protiv „bauka komunizma”, kao glavni i privlačni motiv. Na primer, nemačke instance su uočile da bi eventualni prekid saradnje s četnicima doveo u pitanje „eksploataciju dobara”. Da bi se „četničke ponude” učinile ozbiljnijim, te prikrilo četnički kolaboracionizam i vojni debakl, projicirana je „politička koncepcija” čiji je, ne samo ideološki tvorac Živko Topalović; u njoj su naznačene osnove budućeg državnog i društvenog uređenja zemlje, s ključnim vrednostima: „nacionalna i verska osećanja”, „tradicionali-

zam”, kome se daje prednost nad „revolucionarizmom”, „građanska” i „seljačka demokratija”. „Titoizam” se u četničkoj terminologiji NOP kritikuje što izražava „vlast dece nad roditeljima”, te što tobože raspljuje nacionalne i verske sporove i izražava „jednostrano opredeljenje” (komunističko).

Dokumenta ovakve vrste na pojedinim mestima zahtevala su iscrpnije analitičke napomene nego što su date u knjizi. Na primer, objasniti „programski” dokumenat Živka Topalovića. U uslovima poraza i rasula četničke organizacije, s neizbrisivim moralnim krahom zbog nacionalne izdaje, ni mnogo veštije sročene proklamacije nego što su bili četnički izveštaji, ne bi izazvale inače očekivan interes nekog od subjekata kojima se obraća četničko vođstvo. Stoga je i četnički „plan za budućnost” o nastavljanju borbe protiv „Titovog, komunističkog režima” u suštini fikcija koja, pored ostalog, tipično obeležava upornost otpora ostataka četničkog pokreta.

Objavljivanje arhivske građe, pogotovo u ovakvom obimu pretpostavlja, ne samo iz inovatorskih razloga, nego iz stvarne potrebe, kraću studiju, ili neku vrstu zaključnih razmatranja. Osim toga, u međuvremenu su pronađena nova dokumenta, što će verovatno, usloviti izdavanje i pete knjige, koja bi svakako, upotpunila fond saznanja o ovom kompleksnom problemu, dosada postupno, sistematski izučavanom, ali ne bez kontraverzi, naročito u nekim novim istoriografskim delima.

BRANKOVIĆ SLOBODAN